وەزارەتی خوێندی باڵایی ئۆکرانیا

زانکۆی چیرنەڤێتسکی یوری فیدکۆڤیچ

ئاسۆ ئاراز قادر

کوردوستانی عێراق لە سیستەمی هاوچەرخی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان

لە بواری

23.00.04 - کێشە سیاسیەکانی سیستەمی نێودەوڵەتی و گەشەی جیهانی

UDC 327: [622.32:338.45] (567=222.5:560)

کورتکراوەیی نامەی دکتۆرا

چیرنیڤتسی -2020

ئەم نامەیی دکتۆرایە تەواوکراوە لە زانکۆیی لڤۆڤ ئیڤان فرانکۆ لە کۆلێژی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان و دلبلۆماتکاران کەسەر بە وەزارەتی خوێندنی باڵایی ئۆکرانیایە .

سەرپەرشتیار: **مەرۆز یووری نیکۆلایڤچ**

یاریدەدەری پرۆفیسۆر لە کۆلێژی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان و دلبلۆماتکاران, پاڵێوراو لە زانستی مێژوویدا لە زانکۆیی لڤۆڤ

ڕکابەرەکان :

1. **فیدونیاك سیرگێی گریگۆریڤیچ**

پرۆفیسۆر و دکتۆرا لە زانستە ڕامیاریەکان لە زانکۆیی چیرنەڤێتسکی یوری فیدکوڤیچ

2. **پاڤلیوك ئۆلیسیا ئیگۆرڤنا** **یاریدەدەری پرۆفیسۆر لە کۆلێژی فەلسەفەو دەروونناسی لە زانکۆیی بۆکەڤێنیا**

نامەیی ئەم دکتۆرایە لە بەرواری 30.10.2020 **دا گفتوگۆی پێکراوە لە سەعات** 10:00 **بەیانی لە دانیشتنێکی تایبەت کە بە بەژداربووی لیژنەیەکی تایبەت لە دانیشتنی ژمارە:** 76.05.03 **لە زانکۆی چیرنۆڤێتسکی یوری فیدکوڤیچ کەلە ناونیشانی :**58012 **, لە سەر جادەیی کاتیدرای,** 2**, هۆڵی ژمارە** 33.

وە ئەم نامیلکەیەی دکتۆرایە بەردەست دەکەوێت لە کتێبخانەی زانکۆی چیرنۆڤێتسکی یوری فیدکوڤیچ کە لە- ناونیشانی: 58000**, چیرنەڤتسی, جادەیی لیسیی ئۆکراینکی,**23.

ئەم کورتکراوەی نامەیی دکتۆرایە نێردراوە بۆ لیژنەی هەڵسەنگاندن لە بەرواری 29.09.2020 **دا.**

سکرتێری لیژنە

لیژنەیی تایبەت

میلینچوك

ناوەڕۆك

پێشەکی ....

لیستی زاراوە کورتکراوەکان ....

1.**گرنگترین تویژرو ئەو میتۆدۆلۆژیانەی کەلەم لیکۆلینەوەیەدا بەکارهاتوە** ....

1.1.**چەمکی لێکۆڵینەوەی توێرو میتۆدۆلۆژیای بونیاتنانی ئۆتۆنۆمی کوردی وە ڕۆلی سەرەکی لە سیستەمی هاوچەرخی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان** ....

1.2. **بنەمایی سەرچاوەی لێکۆڵینەوەکەو وە ئەو چارەسەرە زانستیانەی کە بۆ کێشەکان پێشنیارکراون**............

دەرەنجامی بەشی یەکەم...

2. **پێکهێنانی ئۆتۆنۆمی کورد و پێگەی سیاسی لە پێکهاتەی عێراقدا** ....

2.1. **پێگەی کوردوستانی عێراق و پەیوەندی دوولایەنەی لەگەڵ حکومەتی فیدراڵیدا**..........

2.2. **ڕۆڵی فاکتەرەکانی وەزە لە سیاسەتی ئۆتۆنۆمی کورددا** ....

دەرەنجامی بەشی دووەم..

3.**کوردوستانی عێراق لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکاندا** ....

3.1.**گەشەسەندنی پەیوەندی ئۆتۆنۆمی کوردی لەگەڵ هاوبەشە ناوچەیو و ئەوروپیەکاندا** ....

3.2.**تایبەتمەندی پەیوەندی نێوان کوردوستانی عێراق لەگەڵ ئەمەریکادا** ....

3.3.**هاوکاریکردنی ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان بۆ کوردوستانی عێراق** ....

دەرەنجامی بەشی سێهەم ....

پوختە ....

سەرچاوە بەکارهاتووەکان..

پاشکۆکان ....

تايبەت مەندی کارنامەیی دکتۆراکە بە گشتی

<u>گرنگی بابەتی لێکۆڵینەوەکە</u> **: لەمڕۆدا کورد نەتەوەیەکە ,بەشێکن لە گرووپە ئیتنیکی ناوچەکە کە دابەشبوە بەسەر چوار دەولەتی سەربەخۆدا وەك: تورکیا ,سوریا , عێراق وە ئێران . کوردستانی عێراق تاکە زوویی کوردە کە توانیویانە ئۆتۆنۆمیەکی سیاسی فەرمی بەرفراوان بۆخۆیان بەرجەستە بکەن و دەسەلاتی فەرمان ڕەوای و هێزێکی سەربازی تایبەت بەخۆیان هەبێت. هەرچەندە هەرێمی کوردوستان ئابووریەکی بەهێزی نیەو وە توانای دیموگرافیایی کەمی هەیە ,بەلأم لە چالاکیە نێودەولەتیەکاندا توانیویتی ببێتە بەشێك لە پێکهاتەی سیاساسی لە هەموو ڕۆژهەلأتی ناوەراستدا .ئەمەش هۆکارێکە بۆ گرنگی پێدان لەسەر پرسی کورد لە عێراق , وە لەهەمان کاتدا کاریگەری هەیە بۆسەر بەرژەوەندیەکانی چەند ولاتێکی ناوچەکە ,وەکو ئێران و تورکیا,بەتایبەتی لەم ریفراندۆمە کە بۆ سەربەخۆی ئە نجامدرا لە هەرێمی کوردوستان کە دەی توانی داهاتوەیەکی سیاسی بۆکورد لە عێراق بەدی بهێنێت وە ئەم پرۆسەیە دەنگدانەوەیەکی گەورەی دایەوە لە مەیدانی نێودەولەتیدا.وە لە پالْ ئەمەشدا بەژداری کردنی کوردوستانی عێراق لە پرۆسەی سیاسی نێودەولەتی, پێوانەیەکی گرنگی دەبێت بۆ دیاریکردنی ڕێژەیی دیموکراتی و مافی مرۆڤ. وە ئەمەش ئالیەتیەکە بۆ مافی چارەی خۆنوسینی نەتەوەیەك . کە پرسی کورد دەخاتە بەردەم کۆمەڵگەی نێودەولەتی و بانگی داواکردنی مافەکانی دەکات بەرێگەی ئاشتەوایانە دور لە شەرانگێزی .**

لەم لکۆلینەوەیەدا تیشك لەسەر کێشەو پێگەو ڕۆڵی کوردوستانی عێراق لە سیستەمی پەیوەندیە نێو دەولەتیەکان دەکرێت,کە گرنگی زۆرە بۆ شیکردنەوەی دۆخی سیاسەتی نێودەولەتی لە ڕۆژهەلأتی ناوەڕاستدا,وە هەلسەنگاندن بۆ دینامیك و پێشنیارو گریمانە جیاوازانەی کە دەبێتە هۆی ئاما نجی سەرەکی بۆ هەلبژاردنی بابەتی لێکۆلینەوەکەمان .

پلانی بابەتەکە و گەیاندنی کارەکە بە پرۆگرامێکی زانستی :

ناميلكەی لێكۆڵینەوەكە پەیوەندی هەیە بە كێشەیەكی زانستی كە لە بەشی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەكان و دلبلۆماتكاران لە كۆلێژی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەكان لە زانكۆیی لڤۆڤ كاری لەسەر دەكرێت, ئەم ناميلكەیەش دەچێتە چوارچێوەی بابەتی (ناوچە هاوپەیمانیە ئەتلەسیەكان لە سیاسەتی هاوچەرخی نوێدا) وە ئەم بابەتە بەشێوەیەكی فەرمی لە وەزارەتی خوێندنی بالا تۆماركراوە (ژمارەی تۆماركردن: 0114K004774)

ئاماج و مەبەستی لێكۆڵینەوەكە **:ئامانجی ليكۆلینەوەكەمان پێكدێت لە تايبەتمەندی ناوەڕۆكی پێگە و ڕۆڵی كوردوستانی عێراق لە سیستەمی هاوچەرخی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەكان,وە پێناسەكردنی گرنگترین فاكتەرو دینامیكی و پێشبینی كردنی گەشەی پەیوەندیەكانی ئۆتۆنۆمی كورد لە عێراق و گرنگترین هاوپەیمانە بیانیەكان لە جیهاندا.**

بۆ گەیشتن بە چارەسەری ئامانجەكانمان پێویستمیان بەم خاڵانەی لای خوارەوە هەیە بۆ لێكۆڵینەوەكە :

1.**دۆزینەوەی ناوەڕۆكی كێشەی كورد لەعێراق بەدرێژایی مێژوو:**

2.**شیكردنەوەی تایبەتمەندی ئەویاسایانەی كە تایبەتە بە پەیوەندی ئابووری و سیاسی حكومەتی هەرێم لەگەڵ حكومەتی ناوەندی عێراق :**

3.**دیاریكردنی كاریگەری كەرتی وزە و نەوتیەكان لەسەر پەیوەندی نێوان هەولێرو بەغداد :**

4. **شرۆڤەكردنێك بۆپەیوەندیەكانی كوردوستانی عێراق لەگەڵ ولایەتەیەكگرتوەكانی ئەمەریكا, وە كاریگەریەكانی لەسەر پێگەی ناوچە كوردیەكان و پێشبینیە سیاسیەكان:**

5.**دیاریكردنی تایبەتمەندی وخاسیەتەكانی پەیوەندی كوردوستانی عێراق لەگەڵ توركیاوئێران وە لەهەمان كاتدا ئەو ولآتانەی كە بەژدارن لە پرۆسەی سیاسی جیهانی لە ڕۆژهەلاتی ناوەراستدا :**

6. **تیشك خستنەسەر كاریگەریەكانی ڕێكخراوە نێودەوڵەتیەكان لەسەر ناوچەی ئۆتۆنۆمی كوردیدا :**

بابەتی لێکۆڵینەوەکە (توێژینەوەکە): سەرهەڵدان و کارکردنی کوردوستانی عێراق لە میانی ئابووری کۆمەڵایەتی و پرۆسەی سیاسی لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا .

باسی(کرۆکی) لێکۆڵینەوەکە: بریتیەلە تایبەتمەندی و دینامیکی دولایانەی ناوچەی کوردوستان لەگەڵ دەسەلاتدارانی بەغداد و هاوپەیمانیە نێودەوڵەتیەکان, وە لەهەمان کاتدا پێگەی کورد لە سیستەمی هاوچەرخی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان لەسەر ئاستی ناوچەکەدا .

چوارچێوەی روداوەکان :ناوەرۆکی بابەتی لێکۆڵینەوەکە باس لە ڕوو داوەکانی دوای 2003 دەکات لەعێراق,بەتایبەتی کە ڕژێمی صەدام حسین رووخا و کوردیش لە عێراق پێگەیەکی سیاسی نوێی بۆ دروست بوو. لەگەڵ خوێندنەوەیەك بۆ ئەوکێشە راستەقینانی کە هەرێمی کوردوستان هەیەتی لە ئاستی پەیوەندیەنێودەوڵەتیەکان کە زیندوبونەوەی کێشە کۆنخوازەکانی کوردە لە عێراق . وە لەبەر ئەم هۆکارە کۆنترین چوارچێوەی ڕووداوەکان لەم لێکۆڵینەوەیەدا کە باسکراوە لە ساڵی 1918 دایە لە کاتی هەرەس هێنانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی وە دروست بوونی چەند دەوڵەتێك لە سەر ئەو زەویانەی کە لەژێر دەستی عوسمانیەکاندابوون وە بەتایبەتیش یەکێك لەو دەوڵەتانە شانشینی عێراق بوو ,وە تازەترین چوارچێوەی رووداوەکان دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی 2018 .

مێتۆدی لێکۆڵینەوەکە: دیاریکرنی بابەتی لێکۆڵینەوەکە بەندە بە چەند پرانسیپ و مێتۆدی زانستیانە کە بەنجام گەیشتون, بۆدیاری کردنی بابەتی لێکۆڵینەوەکە مێتۆدی گشتی زانستی شیکاری و پێکهێنانی (سینتز), وە مێتۆدی لۆژستی (ئیندوکس و دیدوکس) وە مێتۆدی رووتاندن(ئەبستراکت). نوسەر هەوڵ دەدات ئەو پرانسیپە زانستیانەی ئەگریتە بەر کە چەند بیرۆکەیەکی گرنگی ئەکتەرە سیاسیەکان کە پشت بە بنەمای زانستی دەبەستێت.

بەکارهێنانی پەیڕەوی کێشەی ڕووداوەکان یارمەتیمان دەدات بۆ دەست نیشان کردنی ئامانجی کارەکەمان و دارشتنی پلان و پێکهاتەی کارەکەمان.

بەکارهێنانی پرانسیپە مێژووییەکان بۆ دیاری کردنی کێشەی بابەتەکە لە ڕووداوێکی مێژووی کەبەسەر کورددا هاتوە لە عێراق . وە لە ناوەڕۆکی بابەتی لێکۆڵینەوەکە دا گرنگی دەدات بە پرانسیپی چارەنوس سازانە بۆ گەران بە دوای ئەو هۆکارو رووداوە ئابوریی و کولتووری کۆمەلایەتی وە سیاسی کە کەلکی لێوەردەگیرێت بۆ لێکۆڵینەوە.

مێتۆدی بەراوردی بەکارهاتوە وسودی لێبینراوە لە شیکردنەوەی ئەو ئاراستانەی کە کوردوستانی عێراق هەیبوە لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکاندا وە لە هەمان کاتدا پێوانەی کێشەکانی کورد لە عێراق .

<u>دەرئەنجامە زانستییەکانی تویژینەوەکە</u>: دەرەنجامی زانستی پێکدێت لەوەی کە تێزی ئەم تویژینەوەیە یەکەم کاری تویژینەوەی زانستی سیاسیە لە ئۆکرانیا لەسەر دەوڵەتێك و پێگەی سیاسی کوردوستانی عێراق نوسرابێـت, کە پێکدێت لە کۆمەڵك شیکاری هاوچەرخانە بۆ ئەو پەیوەندیە نێودەوڵەتیانەی کە بەیەکیانەوە ببەستنەوەو وە کاری گەری دولایانەیان هەبێت لەسەر ئەم بابەتە .

<u>یەکەم:</u>

- **زۆر بەوردی شیکاری کراوە بۆ ماف وتایبەت مەندی پەیوەندی سیاسی دولایانەی ئۆتۆنۆمی کورد لەگەڵ دەسەلاتی مەرکەزی لە ولاتەکە , کە گرنگترین ئەو راستیانە و دینامیکانە دەردەخات لە پێك هێنانیدا.**
- **دیاریکردنی ئەو پەیوەندیە تایبەتیانەی کە حکومەتی هەرێم هەیەتی لەگەڵ ئەمریکا ,تورکیا ,ئێران , ڕوسیا و چەند ولاتانێکی دیکە .**
- **ڕوونکردنەوەیك بۆ کارکردنی حکومەتی هەریم لەگەل ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان. شیکردنەوەی ئەو گۆرانکاریانەوی کەلەم دوایانەدا بەسەر پێگەی کورداهاتوە, وە خستنە ڕوی ئەگەرە جیاوازەکان بۆ گەشەسەندنی لە داهاتودا .**

بەرەو پێشبردن بابەتەکە :

- **لەچەند سەرچاوەیەکی گرنکدا باس لە پێگەی کوردوستانی عێراق دەکات لە پرۆسە جیهانیەکان لە رۆژهەلآتی ناوەڕاستدا لە ساڵەکانی** 1990 .
- **وە چەند لێکۆڵینەوەیەك کاریگەری کەرتی وزە لەسەر گەشەی ئابووری حکومەتی هەرێم لە عێراق .**

گرنگترین ئەو پێشکەوتنانەی کە دەستمان کەوتوە :

- **تێگەیشتنی بنەبڕکەر کە پەیوەندی هەیە بە ڕوخساری مافە سیاسیەکان لەم لێکۆڵینەوەیەدا.**
- **شیکردنەوەی تایبەت بۆ نوسینەوەی دەستوری عێراق دوای** 2003
- **دیاری کردنی ئەو کێشە ڕەهەندیانەی کە لە ناوچە کوردیەکاندان لە چوارچێوەی پرسی کورد لە تورکیا ,ئێران , سوریا :**
- **ڕوونکردنەوەی بنچینەی کێشە مێژووەکانی کورد لە عێراق .**

بایەخی پراکتیکی دەرئە نجامەکان:

لە ئە نجامی ئەم لێکۆلینەوەیەماندا دەتوانرێت بەکاربێت بۆ دابین کردنی زانیاری تەواو بۆ نێردراوە دیپلۆماتکارەکانی ئۆکرانیا لە عێراق و ڕۆژهەلآتی ناوەڕاست وە ئەوکەسانەی کەلە ئۆرگانەکانی دەسەلاتدا کاردەکەن کە گرنگی بە سیاسەتی دەرەوە دەدەن لە ئۆکرانیدا.وە لەهەمان کاتدا ئەم لیکۆڵینەوەیە سود بەخشە بۆ گەشەسندنی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان لەو ناوچەیەدا وە بە تایبەتی کە کاریگەری زۆری هەیە لە گۆرانکاری نرخی نەوت لەجیهاندا.

دەرە نجامی لێکۆلەر دەتوانرێت بەرکاربهێنرێت لە پرۆسەی خوێندنی بالآدا, وە بۆ ئامادەکردنی پرۆگرامی خوێندن وە نوسینی پەرتوك لە بوارەکانی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکانی ولاتانی ئاسیا ,وە نووسینی پەرتوکی تایبەت بە کۆرسی وانە وتنەوەی زانستە رامیاریەکان بەتایبەتی بابەتی کێشەی مافی مرۆڤ و نەتەوە کەمینەکان(ئیتنۆلۆژیا) و مافی چارەی خۆنوسین و پەیوەندی نێوان کەمینەکان ه.ت.د..

هەوڵە تایبەتەکانی توێژەر : هەموو دەرئەنجامەکانی لێکۆڵینەوەکە بە شێوەیەکی سەربەخۆ لە لایەن نووسەرەوە نوسراوە، کە لە لێکۆڵینەوەکەدا ڕەنگی داوەتەوە.

پەسەند کرنی ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە :

گرنگترین ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیە پەسەند کراوە لە چەند کۆنفرانسێکی زانستی وەك :

- **شانزەهەمین کۆنفرانسی زانستی نێودەوڵەتی بۆ خوێنکارە تازە پێگەیشتوەکان و خوێنکارانی دکتۆرا لەژێر ناونیشانی "بەڕێوەبردنی گەشەی سیستەمی ئابووری کۆمەلأیەتی :جیهانگیری,کاری سەربەخۆ ,گەشەی سەقامگیر " لە شای ڤینیتسا –ئۆکرانیا** 2016 .
- **کۆنفرانسی زانستی ئۆنلان لەسەر ئاستی ئۆکرانیا بە بۆنەی** 25 **ساڵ یادی سەربەخۆی ئۆکرانیا کە بابەتی زانستە ڕامیاریەکان و پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان لە خۆدەگرێت. "لە شای ڤینیتسا –ئۆکرانیا** 20 **ئازاری** 2016
- **کۆنفرانسی زانستی و پراکتیکی بە بەژداربوانی نێودەوڵەتی لەژێر ناونیشانی " کێشەی بەرێوەبردنی گشتی و گەشەسەندنی لە ئۆکرانیا" – لڤۆڤ-ئۆکرانیا** 11-12 **نیسان** 2019 .
- **کۆنفرانسی زانستی زانکۆی لڤۆڤی نیشتمانی ئیڤان فرانکۆ** (11.11.2017) **کەتایبەت بە بابەتی تێزی دکتۆراکە لە بەشی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان و دبلۆماتکاران بەڕێوەچوە .**

بلأوکراوەکانی نووسەر (توێژەر):

بۆ ئەنجامدانی ئەم لێکۆڵینەوەیە نووسەر (11) **ووتار کە** 5 **لەو وتارانە زانستین و لە کۆڤارە زانستیەکانی ئۆکرانیادا بلأوکراونەتەوە , وە یەکێك لەو وتارارنە لە دەرەوەی ئۆکرانیا بلأوکراونەتەوە, وە** 5 **لەو وتارانە بەژداریان پێکراوە لە کۆنفرانسی زانستی .**

قەبارەو دارشتنی توێژینەوەکە :

ئەم توێژینەوەیە پێکهاتوە لە پێشەکیەك, لیستی زاراوە کورتکراوەکان, سێ بەش ,دەرەنجامێك,سەرچاوە بەکارهاتووەکان. قەبارەی گشتی لێکۆڵینەوەکە پێکهاتوە لە 223 لاپەرە,وە 175 لاپەرە تێکستی تەواوە. وە ئەو سەرچاوانەی کە بەکارهێنراون 283 سەرچاوەن .

گرنگترین ناوەڕۆکی توێژینەوەکە :

لە پێشەکی لێکۆڵینەوەکە گرنگی ئەم بابەتە زانستیە دەخاتە بەرچاوو کە پەیوەستە بە لیکۆلینەوەی زانستی لە بەشی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان و دبلۆماتکاران لە زانکۆی لڤۆڤی نیشتمانی ئیڤان فرانکۆ وە دەستنیشانی هەریەك لە بایەخی بابەتی لێکۆڵینەوەکە,ئامانج و مەبەستی توێژینەوەکە دەکات,وە مێتۆدی لێکۆڵینەوەکە,وە دەرئەنجامە زانستییەکانی توێژینەوەکە,وە بایەخی پراکتیکی ئەو دەرئەنجامانەی کە بە دەست گەیشتوون .

بەشی یەکەم : گرنگترین توێرو ئەو مێتۆدۆلۆژیانەی کەلەم لێکۆڵینەوەیەدا بەکارهاتوە:

ئەم لێکۆڵینەوەیە پێك دێت لە بنەمایی تیۆر و مێتۆدی گەشەسەندنی کێشە زانستیەکان, وە سەرچاوەسەرەکیەکانی ئەم بابەتی لێکۆڵینەوەیە دەگرێتەوە ,وە هەروەها لایەنی مەنهەجی لێکۆڵینەوەکە کە پێکدێت لە ئۆتۆنۆمی کورد لە عێراق.

لەبەشی یەکەم لقی 1.1 : باس لە " گەشەی دۆخی زانستی و بنەمایی سەرەکی لێکۆڵینەوەکە" دەکات, وە ئەو تاییەت مەندی ئەو سەرچاوانەی کەبەکارهاتون لە کاتی ئامادەکردنی لێکۆڵینەوەکە , وەلەهەمانکاتدا خوێندنەوەیەك بۆ کێشەکانی ئەم بابەتە لە ناوەوە لە دەرەوەی ئۆکرانیا .

تێبینی دەکرێت کە کێشەی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان و پرسە مێژوویەکان و کێشەکانی گەشەی سیاسی دەوڵەتبوونی کوردوستانی عێراق بۆ یەکەم جار بوبەسەرنج لای لێکۆڵەرە ئۆکرانیەکان لە کۆتایی ساڵی 1990 دا . لە لێکۆڵینەوە

مێژووەکانی ئۆکرانیادا بابەتی لێکۆڵینەوەی نوسسەر نزیك دەبێتەوە لەو بابەتانەی کە بڵاوکراونەتەوە لەلایەن ئەو لێکۆڵەرە بیانیانەی کە لە ئۆکرانیان .

بە درێژایی ئەوشیکردنەوانەی کە گرنگی داوە بە پرسی کورد لە عێراق لە لێکۆڵینەوەکان و چەند وتارێکی زانستی (ماکوان قادر حەمە عەلی) دەبینرێت کە بە یەکێك لەولێکۆڵینەوە بەهایانە دادەنرێت کە لە ئۆکرانیا بڵاوکراونەتەوە لەسەر بابەتی کێشەی کوردوستان و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست, لەکاتێکدا ئەم لێکۆڵینەوەیە لەساڵی 2007 تەواوکراوە, وە لەوکاتەوە لە کوردوستانی عێراق و پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکاندا گۆرانکاری زۆری بەسەر هاتوە .

لەنێو لێکۆڵەرە ئۆکرانیەکان کە لیکۆڵینەوەیان لەسەر کێشەی کوردوستانی عێراق کردوە بریتین لە : سینکێڤیچ , پۆپەڤە, گۆڵوب,بەردیلۆڤسکی و کوختە کەلێکۆڵینەوەکانیان لەسەر بەراوردی نێوان کەمینەکانی ناوچەکانی ئێران ,عێراق,تورکیا و سوریا کراون .لە لێکۆڵینەوە و وتارەکانی لێکۆڵەر (بەهار عبدول قادر) باس لەگەشەی پرسی کورد لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان دەکات لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست لە ماوەی ناوەڕاستی ساڵی 1970 بۆ 1990 دا .

لە بورای (گەشەی سیاسی ئۆتۆنۆمی کورد) دوای ساڵی 1992 دا لە چەند بڵاوکراوەیەکدا دەبینرێت وەك : ستانسفێڵد , ئیلیدز ,ئاندرسۆن ,ڕۆمانۆ ئیڤانۆڤ و سەپرۆنۆڤ . ئەو کێشانەی کە بە گشتی تاییەتە بە بابەتی دەستوری عێراقی فیدراڵی شیکراوەتەوە لە لایەن ئەم نوسەرانەوە وەك: دانیلۆڤیچ, بەدرخان, هیڵترمان , ئەلیکساندەر . وە بابەتی ئابووری ,سیاسی وە یاسایی نەوت غاز لەلایەن ئەم نوسەرانەوە وەك : جۆرج ڕۆبێرتز ,میللز , فراپی ,مەنەفۆڤ .وە شیکردنەوەی گشتی لەسەر سیاسەتی ئەمەریکا بەرامبەر حکومەتی هەرێم لە نامەی دکتۆاری (نەوزاد عبدول شوکری) دا بە چاودەکەوێت. وە لە وتارەکانی ئەم نوسەرانەش باس لە پەیوەندی ئەمریکا و کوردوستانی عێراق دەکرێت بەوردی وەك :مۆساکی ,روبین , هیونتەر و گۆران صەباح غەفور .

پەیوەندی کوردوستانی عێراق لەگەڵ تورکیادا لە چەند بڵاوکراوەیەکدا بەرچاو دەکەوێن وەك:بەرکی,ڕۆمانۆ ,سڤیستونۆڤ , کمال ئیلدیز و میولەر. لە بڵاوکراوەکانی (ئیتچەکۆڤە) دا شیکاری زۆر بەرچاودەکەوێت دەربارەی پێگەی

كوردوستانی عێراق لە هاوكێشەی سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا.وە چەند شیكردنەوەیەكی فراوانتر دەربارەی سیاسەتی ئێران بەرامبەر عێراق و پەیوەندی كوردەكانی عێراق لە گەڵ كۆماری ئیسلامی ئێراندا لە چەند وتارێكدا دەبینرێت كە ئەم نوسسەرانەن : رۆبێرت بۆندجێر و بەرزیگار .وە كێشەی ئابووری نێوان حكومەتی هەرێم و ئێران لە وتارەكانی هەریەك لە :مۆساكی دەبینرێت . وە لەچەند بوارێكی جۆراوجۆری پەیوەندی كوردوستانی عێراق لە هەریەك لە :نەجات , قاصیر , سۆلەر, لۆكیانۆڤ و مینەسیان نوسیویانە .

<u>لە بەشی یەكەم لقی 1.2</u> : "خوێندنەوەیەك بۆ چمكەكانی مێتۆدۆلۆژیای ئۆتۆنۆمی كورد لە عێراق وە ئەو دەورەی كەدەیبینێت لە سیستەمی هاوچەرخی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەكاندا " شیكردنەوەیك بۆ گرنگترین ئەو تیۆرانەی كە نزیكدەبنەوە لە كێشەكانی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەكان.پشت بەستن بەوشیكاریانەی كە بەكارهێنراون بۆ دەست نیشانكردنی ناونیشانی نامەی دكتۆراكەم ,سود لە چەندین پەیڕەوانی قوتابخانەیەكی جۆراو جۆر بینراوە وەك: نیۆلیبرالیزم , نیۆڕیالیزم,بونیادخوازی (كۆنستروكتیفیزم) .هەرلەخۆیدا سەرهەڵدانی ئۆتۆنۆمی كورد لە عێراق و ئەو لایەنگریە پارێزگاریە نێودەوڵەتیەی كە لێی كراوە ئەتوانرێت لە چوارچێوەی قوتابخانەی لیبیرالیدا خۆیی ببینێتەوە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەكانەدا وە شرۆڤەكردنی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەكان بەتەنها وەك رێكخستنی بۆشاییەیە كە لە پەیوەندی نێو دەوڵەتەكان هەیە, وە لەگەڵ ئەوفاكتەرانەی كە پاڵنەرن بۆ پێوانەی ئەخلاقی و یاسایی .وەلەهەمان كاتدا ئەو چەمكە ریالیستەی بەلانسی هێز باشترین بەڵگەیە بۆ تێگەیشتن لەئێستادا بۆ ئەوپەیوەندیەی كە لایەنە بەهێزەكان هەیانە لە ولاتە دیموكراتیەكانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست بەرامبەر بیرۆكەی سەربەخۆی كوردوستانی عێراق .

وەهەر لەم بەشەدا باس لە "مێژووی خەباتی كورد بۆ بونیاتدانی كوردوستانی عێراق " دەكات, وە گرنگترین ئەو قۆناغەمێژوویانەی كە گەشەسەندنی پرسی كورد لە عێراق دەردەخات وە گرنگترین ئەو ساتە شلۆقانەی كە كاریگەربوون لەسەر ئۆتۆنۆمی كورد لەم كاتەدا.

یەكەمین پرسی چارەنوسی نەتەوەی كورد كە بوبە بابەتێكی نێودەوڵەتی لە دوای كۆتایی جەنگی جیهانی یەكەم و هەرەسهێنانی ئیمبراتۆریەتی عوسمانی بوو ,كاتێك زۆرینەی ناوچە نەتەوەیە كوردەكان كەوتبونە سنوری

عوسمانیەکانەوە.لەکاتێکدا کە ویلایەتی موصل لە ژێردەستی عوسمانیەکانەوە خرایەوە سەر عێراق وە لەم ساتەدا کوردوستانی عێراق سەری هەڵدا کە زۆرینەی دانیشتوانی کوردی رەسەن بوون ,کە سنوورەکانیان جیاکرابوونەوە لە خاکی کوردان لە تورکیا ,سوریا , ئێران. وەزیاتر ئەو دەستپێشخەریانەی کە لە چوارچێوەی سیاسەت و موئەسەساتی ئابووری کۆمەلایەتیدا دەکرێت کە لەژێر کاریگەری ئەو دۆخەو رووداوانەن کەبەسەر عێراقداهاتووە.

قۆناغی سەرهەڵدانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەی کورد لە ساڵی 1946 سەری هەڵدا لە لایەن پارتی دیموکراتی کوردوستانەوە کە پرۆگرامێکی چاکسازی فراوانی خستەڕوو لەبوارەکانی ئابووری کۆمەلایەتی وە توانی ئامانجی بەدەست هێنانی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردوستانی عێراق بەدەست بهێنێت.دوای راگەیاندنی کۆماری عێراق لە 1958 دا بە سەرۆکایەتی بارزانی , پارتی دیموکراتی کوردوستان بوبە فاکتەرێك بۆ خەباتی سیاسی لە ولاتەکەدا, وە پشتگیری کردنی لە لایەن چەندین دەوڵەتانی بیانیدا. هەوڵەکانی رژێمی (عبدول کریم قاسم) بۆ سەرکوت کردنی جولانەوەی نەتەوەی کورد ئەنجامەکەی هەڵگیرساندنی شۆرشی کوردیی بوو 1961 دا کە لە 11 ئازاری 1970 دا بەیان نامەیەکیان واژۆوکرا کە توانیان مافی کورد و ئۆتۆنۆمی بەرفراوان بەدەست بهێن, بەلام لە دوای چوارساڵ ئەم رێکەوتنە هەڵوەشایەوە و کورد بە رەورووی ململانێیەکی تربوەوە .لەبەرواری 1975 دا بە پەیمانێکی نێوان ئێران و عێراق بوبە هۆکاری هەرەس هێنانی شۆرش و حکومەتی عێراق توانی کۆنترۆڵی کوردوستانی عێراق بکاتەوە .

یەکێك لە تراجیدیا ترین ماوە کەبەسەر کورداهاتوە لە عێراق لەساڵی 1987-1988 کاتێك چەندین کورد کەوتنە بەر لێشاوی شالاوی ئەنفال کردن لە لایەن حکومەتی رژێمی بەعس .وە ئەو هەڵوێستە توندرەوەیی کە سیاسەتی دەرەوەی عێراق گرتبوە دەرەنجامەکەی هەرەسهێنانی رژێمی عێراق بوو, وە ئەمەش شانسێك بوو بۆ کورد بۆ رێك خستنەوەی خۆی بۆ بە دەوڵەت بوون. داگیر کردنی کوەیت لە لایەن عێراقەوە لە ساڵی 1991 دا ئەمەش هەلێکی تربوو کە بۆ کورد رەخسا بۆ دروست کردنی کوردوستانی عێراق کە وەکو ئۆتۆنۆمی سەربەخۆ دوور لە کۆنترۆڵی حکومەتی مەرکەزی , وە پارێزگاری لە خاکەکەی لەلایەن هێزی هاوپەیمانی نێودەوڵەتی. چونەناو عێراق لە ساڵی 2003 لە

لایەن ئەمەریکیەکانەوە بوبە هەنگاوێکی گرنگ بۆ بونیاتنانی دەوڵەتێکی سیاسی نوێی عێراق. وە لەم قۆناغە مێژوویدا کوردوستانی عێراق ڕووبە ڕووی چەند کێشەشەك بووە لە گەڵ بەغداد دا .

دەرەنجامی بەشی یەکەم

لە شیکردنەوەکەماندا تیشك دەخینە سەر ڕۆڵ و پێگەیی کوردوستانی عێراق لە سیستەمی هاوچەرخی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان,وە نوسەر پێشتنیاری چەند توێرێکی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان دەکات وەك (نیولیبراڵی , کۆنستروکتیڤیزم , نیۆریالیست) کە دەتوانرێت ببەسترێتەوە بە ناوەڕۆکی بابەتەکە. وەبەتاییەتی ئەم توێرانە زرۆرگرنگن بۆ گەشەسەندنی ئۆتۆنۆمی کورد لە عێراق وە بۆتە هۆی کاریگەری لەسەر کاریکتەرە ناحکومیە نێودەوڵەتیەکان وەك (ڕێکخراوە پاراستنی مافی مرۆڤ , ڕاگەیاندن و میدیاکان) ,لە ئەنجامی ئەو پێشێلکاریانەی دەرحەق بە مافەکانی کورد و توندوتیژی بەرامبەریان لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە ئەمەش بۆتە هۆی گرنگی دان بە پرسی کورد و دەستێوەردانی ولاّتانی ڕۆژئاوا بۆ ناو سیاسەتی ناوەوەی ولاّت. وە گرنگترین ئەو پشتگیریانەی لەلایەن ڕێکخراوی نێودەوڵەتی جیهانی درا بۆ پارێزگاری لە مافی مرۆڤ لە عێراق وە پشتگیری نێودەوڵەتی .

بە پێی شیکردنەوەکانمان پەیرەوی قوتابخانەی (کۆنستروکتیفیزم - بینائی) یەکێکە لە کاریگەرترین ئامراز بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر پێگەی کوردوستانی عێراق وە بەتاییەتی لێکۆڵنەوەی بنەمایی ئایدۆلۆژی لە پەیوەندی نێوان دەوڵەتەکان لە ڕۆژهەلاّتی ناوەراست. وە بەتاییەتی ئەو هەولاّنەی ئەمەریکا دەیدات لە سیاسەتی دەرەوەی بۆ گەشەسەندنی دیموکراسی و پارێزگاری لە مافی مرۆڤ, وە لە ئاستێکی دیاریکراو کاریگەری دەبێت لەسەر پەیوەندیەکانی واشنتۆن و کاردانەوەی هەلوێستەکانی لەسەر ئەکتەرە نێودەوڵەتیەکانی لە ڕۆژهەلاتی ناوەراست. وە بە هەمانشێوە لە عێراقیش , ئەولایانانەی کە دژی ئەمەریکا دەوەستنەوە لایەنە شیعەکانن وە لەهەمان کاتدا واشنتۆن بە دوژمنی خۆیان دەژمێرن.

وەلەهەمان ساتدا , چەمکی ریالیستی (بەلانسی هێز) کە هەوڵدەدات دەوڵەت سەربەخۆبێت لە پێکهاتەو وە بەهاکانی کۆمەڵگا, ئەمەش بەڵگەیەکی بەهێزە لە ئێستادا بۆ دروست بوونی پەیوەندیەکی خراپ لەسەر ئەم هەموو

كاریگەریانەی لەسەر وولاّتە دیموكراسیەكانی ڕۆژهەلاّتی ناوەراست بۆ بیرۆكەیی سەربەخۆی بۆ كوردوستانی عێراق,كە مەترسی دەخاتە سەر بەرژەوەندیەكانی ئەو ولاّتانە لەگەلّ توركیا,وە دەتوانێت عێراق لاوازبكات وەك ناهاوسەنگیەك دژ بە ڕژێمی ئێران .وە لەلایەكی ترەوە ,وە ئەمەش شێوەیەكی راستی دەردەخات لە هەلّوێستەكانی فیدراڵی كورد بەرامبەر پەیوەندیەكانی لەگەلّ هاوەلّە نێودەولّەتیەكانی.

لەم لێكۆلّینەوەیەدا ئەووەمان بۆ دەردەخات كە كێشەی بابەتی لێكۆلّینەوەكە رەنگدانەوەی بابەتی لێكۆلّەرە بیانیەكان و ناوخۆییەكانە, كە تیشك دەخاتە سەر لایەنە سیاسیە مێژوویەكانی نەتەوەی كورد لە ناوچەكەدا,وە كاریگەری لەسەر بەڕێوەبردنی دەولّەت و ئەو فاكتەرانەی كە پێگەكانیان دیاری دەكات. ئەو كەموكوریانەی كە لەم بابەتەدا هەن بریتیە لە دلّنیا بونەوە لەسەر بابەتی كورد وە گرنگی پێنەدان بە پێشكەوتنیان بۆ بە نێودەولّەتیبوونیان وە گەشەسەندنی نەتەوەی كورد لە ناوەڕۆكی بەرژەوەندی ولاّتە هەژموون دارەكانی ناوچەكان . وە بنەمایە سەرەكی بابەتی لێكۆلّنەوەكە بەندە لەسەر چەند ئەرشیفێكی گرنگی لێكۆلّینەوەی ئەكادیمی.

<u>بەشی دووەم : پێكهێنانی ئۆتۆنۆمی كورد و پێگەی سیاسی لە پێكهاتەی عێراقدا :</u>

2.1 **<u>پێگەی كوردوستانی عێراق و پەیوەندی دوولایەنەی لەگەلّ حكومەتی فیدراڵیدا :</u>**

لەم بەشەدا باس لە "پێگەی سیاسی كوردوستانی عێراق و پەیوەندی دوولایانەی لەگەلّ بەغدادا " بەوردی شیكاریكردن بۆ یاساو سیاسەتی حكومەتی هەرێمی كوردوستان و ئەو كێشانەی دولایانەنەی كە ڕوبەرویان دەبنەوە لەگەلّ حكومەتی عێراقدا.

لە دوای روخاندنی ڕژێمی صەدام حسێن لە ساڵی 2003 دا, پێگەی سیاسیی و یاسایی كوردوستانی عێراق دیاری دەكرێت لە عێراق . لەلایەن كوردوستانی عێراق مەرجی پەیوەندی دەولّەت لەگەلّ حكومەتی ناوەندا دەپارێزرێت , وە عێراق بەرەو لامەركەزیەت دەڕوات.

ئەم مەرجە لە ناو دەستوری ولأتدا چەسپێنراوە بە هەوڵی کوردەکان لە بەرواری 2005 دا.وە ئەم دەستورە نوێیە وای لەعێراق کرد ببێتە ولأتێکی فیدراڵی وە دان بە ئۆتۆنۆمی کوردا بنێت , وە کیانێکی فیدراڵی (ناوچەی کوردوستان) لە عێراق دروست ببێت. بەلأم بێجگە لە کوردوستانی عێراق هەتا ئێستا هیچ ناوچەیەکی فیدرالی تردروست نەبوە لەعێراق. وە لە پاڵ ئەوەشدا ئۆتۆنۆمی کورد بە شێوەیەکی پراکتیکی لە چوارچێوەی یاساکانی دەستور لایداوەو شیوەی خۆبەڕێوەبردنی سەربەخۆی گرتۆتەبەر .

سەلمێنراوە کە ئەم کۆسپەی کە هاتۆتە ڕێیی بونیات نانی سەقامگیری و دروستکردنی پەیوەندی ناوچەی کوردوستانی لەگەڵ حکومەتی فیدراڵی بۆ بە کێشەیەکی نوی نێوان کورد و عەرەب لە عێراقدا . یەکەم کێشە بریتیە لە سنوری ئۆتۆنۆمی کوردی کە هەندێك ناوچەی وەك کەرکوك کەدانیشتوانیان بێجگە لە کورد چەند نەتەویەکی تر تیایدا دەژی.

دووەم کێشە کە لە نێوان حکومەتی هەرێم بەغدادا بریتیە لە کۆنترۆڵکردنی سامانە سروشتیەکانی نەوتو غاز , کەئەمەش ململانێی نێوان حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێم دروست کردوە . یەکێك لەو کێشانەی تر کە پەیوەستە بە پێگەی هێزی پێشمەرگەی کوردستانی عێراق ,کە لە چوارچیوەی یاساو دەستوری عێراقیەوە چارەسەریان سەرکەوتو نەبوە,وە ئەم بارەی کە ئێستا کوردوستانی عێراق تێیدایە پەیوەندی سیاسی نێوان بەغداو هەولێر دەردەخات. ئەوهەوڵە شکست خواردویەی ریفراندۆم بۆ ڕاگەیاندنی سەربەخۆ لە 25 سیپتەمبەری2017 دا وەلە دەست دانی چەندین ناوچە بەتاییەتی کۆنترۆڵکردنی کەرکوك , کەئەمەش بۆبە هۆی لاوازکرنی ئۆتۆنۆمیەکەمان و بەرامبەر حکومەتی فیدڕاڵی,وەئەمەش نەبوە تەهۆی چارەسەرکردنی کێشەکانی نێوانیان . لە حاڵی حازردا ئەو کێشانە دەبێت چارەسەرێکی ڕیشەی بۆ بدۆزرێتەوە لە چوارچێوەی عێراقدا یان راگەیاندنی سەربەخۆی کوردوستانی عێراق .

2.2 ڕۆڵی فاکتەرەکانی وزە لە سیاسەتی ئۆتۆنۆمی کورددا :

"گرنگی فاکتەرەکانی وزە لە سیاسەتی ئۆتۆنۆمی کورددا " دەرکەوتنی گەشەسەندنی سیاسەتی کەرتی نەوت و غاز لە کوردوستانی عێراقدا,وە بایەخی بۆ ئابووری ناوچەکە وە ئەوپەیوەندیەی کە لەگەڵ حکومەتی فیدراڵی بەغدادا هەیەتی.

سەرەکیترین سەرچاوەی ستراتیجی سروشتی کوردوستانی عێراق نەوتە,کە حکومەتی هەرێم هەوڵدەدات بۆ دەست گەیشتن بەسەرچاوەی تازە بۆ پشت نەبەستن بە بەغداد, دەسەلآت دارانی هەرێم توانای خۆیان خستۆتەگەر بۆئەوەی ئەم هەلە بقۆزنەوە بەبێ ڕەزامەندی حکومەتی فیدراڵی ,وە ڕاکێشانی وەبەرهێنەرانی بیانی بۆ وەبەرهێنان لە ناوچە کوردیەکان بە هۆیی ئەوەی ئەم ناوچانە لەڕووی ئەمنیەوە ئاسایش و سەقامگیرن, وە قازا نجێکی زۆرتر و گرێیەستەکان ئاسنترن بە پێچەوانەی حکومەتی فیدراڵیەوە.

ئەو هەڵوێستە سەربەخۆیەی هەولێر گرتویێتە بەری لە کەرتی نەوت وغاز دا بوەتە هۆکاری نارەزایی حکومەتی فیدراڵی . نەبوونی چارەسەرێکی ڕیشەی نێوان بەغداد و کوردوستانی عێراق , هەرلەبەر هۆکاری قۆرخ کردنی سەرچاوە نەوتیەکان پرۆسەی بە فیدرالیکردن وەستاوە لەعێراق. تێکرای ئەوکێشانەی کاریگەرە لەسەر دەستورو پەیوەندیە دوولایانەی نێوان عێراق و هەرێمی کوردوستان . لە لایەکی تریشەوە ئەم کێشەیە لە ئە نجامی بە ئۆتۆنۆمیبوندا سەری هەڵداوە.

دەرنجامی بەشی دووەم

گرنگترین ئەو قۆناغە سەركیانەی كە لە مێژووی هاوچەرخی كوردوستانی عێراقدا دیاری دەكرێت بریتەیە لە ڕوخانی ڕژێمی سەدام حوسێن لە 2003 دا بە دەستی ئەمەریكاو هاوپەیمانەكانی كە گرنگترین و سەرەكیترین هاوپەیمان كوردەكان بوون. وە لەم ساتەوە كورد بوبە فاكتەرێكی سەرەكی بۆ بونیاتنانەوەی عێراقێكی نووێ. وە لە پرۆسەی بونیاتنانەوەی عێراقدا كوردوستانی عێراق لە چوارچێوەی عێراقدا مایەوە و وە پێكهاتەی عێراق بوبە فیدراڵی.وە لەم گۆرانكاریەدا عێراق ڕووبەرووی توندوتیژی و ململانێی سەخت بوەوە لە نێوان شیعەكان و سونەكان , وە لەم دۆخەدا كوردوستانی عێراق توانی ببێتە زۆنێكی ئارام دور لە جەنگی ناوخۆ و ڕۆڵێكی گرنگ ببینێت لە پروسەی سیاسی عێراق بەگشتی .

لە هەمواركردنی یاسایی دەستوری عێراق لە بەرواری 2005 دا لە یاسایی فیدراڵی بوونی جێگیركرد لە عێراق كە ئەمەش یارمەتی دەرێك بوو بۆ دروست بوونی ناوچەی هەرێمی سەربەخۆ بۆ نەتەوە كەمینەیەكان وە لەئەنجامدا كوردەكان توانیان حكومەتی هەرێمی كوردوستان بەفەرمی رابگەیەنن . گرنگترین ئەو یاسایانە كە چەسپێندرا لە بارودۆخێكی ناهەموار و ناكۆك لە سەر هەندێك یاسای دەستوری لە نێوان لایەنە سونەو شیعەو كوردەكاندا كە ئەمەش كاریگەری نەرێنی هەبوو لەسەر تەواوكردنی پرۆسەی فیدرالیبوونی عێراق وە ئەم پرۆسەیە بە تەواو نەكراوی مایەوە. لە دوایی روخاندنی سەدام هەندێك كێشە نێوان هەولێرو بەغدا هەن كە بە چارەسەر نەكراوی دەمێننەوە كە ئەمەش كاری گەری دەبێت لە سەر كوردوستانی عێراق .

یەكەم: یەكێك لە و كێشانەی كە ناكۆكن لەسەری بریتیە لە سنورێكی جێگیر بۆ ناوچە كوردستانەیەكان. كوردەكان داوایی گەراندنەوەی ناوچە دابراوەكان دەكەنەوە لە بەغداد كە گرنگترین ئەو ناوچانەی كە ناكۆكیان لەسەری بریتین لە شاری كەركوك كە كوردەكان بە پایتەختی مێژووی خۆیان دەزانن . لەدەستوری عێراق دا چەند یاسایەكی دەستوری

هەن کە چارەسەری ئەم کێشانە دەکەن کە بە مادەی 140 ناسراوە کە لە یاسایەدا باس لە چارەسەری کێشەی کەرکوك دەکات بە شێوەی ریفراندۆم .

دووەم: دووەم بابەت کە بۆتە کێشە لە نێوان بەغداد و هەولێردا ئەویش پرسی نەوت و غازە لە ناوچەی کوردوستانی عێراق , بەلاّم بەغداد سورە لەسەر کۆنترۆڵکردنی داهاتی نەوت و غاز لە هەموو ولاّتدا , بەلاّم حکومەتی هەرێم هەستاوە بە فۆرخ کردنی سەرچاوە نەوت وگاز وە ئەمەش سەرنجی وەبەرهێنەرانی بۆلاّی خۆی راکێشاوە. گرنگترین ئەو هاوپە یمانیانەی کە هەولێر لەگەڵ دەوڵەتی دراوسێدا کردویەتی پە یمانی نەوت و غازە لەگەڵ تورکیا کە ئەمەش وادەریدەخات کە کوردەکان ناچارین بە پابەندبونیان بە پە یمانەکانیان لەگەڵ ئەنقەرەدا .

بەشی سێهەم :کوردوستانی عێراق لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکاندا

لەم بەشەدا باس لە " کوردوستانی عێراق لە سیستەمی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان دەکات " لەدوایی 2003 دا دەرکەوتنی چالاکیەکانی کوردوستانی عێراق لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکاندا. بەتایبەتی پەیوەندی لەگەڵ هاوبەشەکانی لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست , لە پێش هەمویانەوە (تورکیا وئێران).وە گرنگترین پەیوەندی نێوان ئۆتۆنۆمی کورد و ئەمەریکایە , وە بابەتێکی تر کە بریتیە لە پەیوەندی کوردوستانی عێراق لەگەڵ ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکاندا .

3.1 گەشەسەندنی پەیوەندی ئۆتۆنۆمی کوردی لە گەڵ هاوبەشە ناوچەیوو وە ئەورووپیەکاندا :

لەم بەشەدا باس لە " پەیوەندی نێوان کوردوستانی عێراق لەگەڵ هاوبەشە ئەورووپیەکان و ناوچەیەکان "دا دەکرێت ئەم بەشە دابین کراوە بۆ پەیوەندی نێوان کوردوستانی عێراق لەگەڵ کۆماری تورکیاو کۆماری ئیسلامی ئێران وەهەروەها ئیسرایل و رووسیاو چەند ولاتییێکی دیکە .

ئۆتۆنۆمی کورد لە عێراق سیستەمێکی پەیوەندیی نێودەوڵەتی تایبەبەت بە خۆی هەیە, هەندێك جار لە چوارچێوەی پەیوەندیە فەرمەیەکانی دەوڵەتی عێراق لادەدات.حکومەتی هەرێم هەوڵدەدات بۆ فراوانکردنی پێگەی نێودەوڵەتی وەبەکارهێنانی بەرژەوەندی ئابووری بەڵنداریێتی لەگەڵ هاوبەشەکانیدا .

لەئاستی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست گرنگترین هاوپەیمان برتین لە کۆماری تورکیا و کۆماری ئیسلامی ئێران . لە نێوان ئەو فاکتەرانەی کە سیاسەتی کورد دیاریدەکات لە عێراق بریتین لە ئەنقەرە و تەهران. یەکەمین شوێن برتییە لە و ناوچانەی کە زۆری دانیشتوانیان کوردن , کەچەندەها ساڵە خەبات دەکەن بۆ دەستکەوتنی مافی نەتەوی خۆیان. پەیوەندیەکانی ئەنقەرە و هەولێر دوای 2003 بۆ بە هێزکردنی پێگەیان لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست و وەدەوری هاوبەشی سەرەکی دەبینێت. وە ئەمەش بەرچاو دەکەوێت لە وەبەرهێنانی تورکیا لە حکومەتی هەرێم وە لە هەمان کاتدا ئەنقەرە بەرژەوەندی هەیە لە کەرتی وزەی هەرێم .

دەربارەی پەیوەندی ئێران و کورد لە چوارچێوەی ستراتیژی لەگەڵ بەغداو لایانگرانی شیعە وبەرپەرچدانەوەی ئەمەریکا. بە گشتی پەیوەندی ئێران و تورکیا لەگەڵ کوردوستانی عێراقدا تایبە تمەندیەکی پراگماتیکی و دژواریان هەیە . وە ئەنقەرە و تەهران ئەیەوێت پەیوەندیەکانیان لەگەڵ حکومەتی هەرێمدا چاك بکەن لە بەرژەوەندی سیاسەتی ناوخۆی خۆیان بە رامبەر کوردەکانی ناو ولاتی خۆیان. وە لەهەمانکاتدا ستراتیژیای ناوچەی بەشێوەیەکی گشتی . هەندێك جار چەند کێشەیەك ڕوودەدات لە نێوان ئەوان و هەولێردا دەربارەی پرسی سیاسەت و ئابووری و بەتایبەتی سەربەخۆی کوردوستانی عێراق .

لە لایەکی ترەوە پەیوەندی دولایەنەی حکومەتی هەرێمی کوردوستان لەگەڵ یەکێتی ئەوروپادا دروست بوە لەڕێگەیی هاوکارییە ئابووریەکان و خێرخوازیەکان. سیاسەتی یەکێتی ئەوروپا بەگشتی بە رامبەر بە کورد بەندە لەسەر هاوکاری کردن و دان نان بە پرانسیپەکانی یاسای نێودەوڵەتی , یەك پارچەی عێراق و چارەسەرکردنی کێشەکان بەڕێگەی سازدان و دیالۆگ لەگەڵ ئەو لایانانەی کەلە ململانێکەدان .

بێجگە لە ئیسرایل,ئەجندای نێودەولەتی بەرامبەر بە کورد لەم کاتەدا لەلایەن دەوڵەتە زلهێزەکان پشتگیری ناکرێت لە سەربەخۆیی بونی نەتەوەی کورد, بەلاّم کێشەی کورد لە چوارچێوەی مافی مرۆڤدا خۆی دەبینێتەوە (کە لە لایەن هەندێك ولاّتەوە ئەم کێشەیە بە بابەتێکی ریتۆریکی واتە ڕەوانبێژی لەقەڵەم دەدرێت) وە ئەولەویەت بە چەسپاندنی ئارامی دەدرێت لە خۆرهەلاّتی ناوەڕاستدا .لەم کاتەدا کۆدەنگیەکی نێوان ولاّتەکان هەن لەسەر ئەوەی کە پێویستە

ئۆتۆنۆمی بۆ کورد لەچوارچێوەی عێراق پارێزراوبێت, وەلە پاڵ ئەوەش دۆزینەوەی چارەسەرێکی ناوەندی بۆ کێشەکانیان لەگەڵ بەغداد. وەلەهەمان ساتدا ئەوبەرژەوەندیانەی کە وڵاتەکان هەیانە لە پرۆسەی سیاسی لەناوچەکەدا پەیوەندی کوردوستانی عێراق دیاری دەکات لەگەڵیاندا . بێجگە لە لاوازبوونی پێگەی نێودەوڵەتی کورد لەدواری ریفراندۆمی 25 **ئەیلولی** 2017 **دا هیچ گۆرانکاریەکی ریشەی ڕووینەدا بەڵکو بوە هۆکاری لەدەستدانی چەند ناوچەیەکی گرنگ لە عێراق . ئۆتۆنۆمی کورد بە بابەتێکی نێودەوڵەتی گرنگ و چالاك دەمێنێتەوە ,وە کێشی سیاسی ئەم بابەتە زیادی کرد بەشکستهێنانی ریفراندۆمەکەی کورد لە عێراق وە پرسی کورد بەگشتی .**

3.2 تایبەتمەندی پەیوەندی نێوان کوردوستانی عێراق لەگەڵ ئەمەریکادا :

لەم بەشەدا باس لە "پەیوەندی تایبەتیەی نێوان کوردستانی عێراق و ئەمەریکا "دەکات , ئەو پێشینە مێژوویەیی کە پێك دێت لە هاوکاری و هاریکاری نێوان کورد و ئەمەریکا و ئەو بۆچونە جیاوازیانەی نێوان واشنتۆن و هەولێر لەسەر عێراق و سیاسەتی کوردوستانی عێراقدا هەیەتی.

لەماوەیەکی زۆر دوای جەنگی جیهانی یەکەم کێشەی کورد لە عێراق بە شێوەیەکی گشتی لە هاوپێچی ساسەیتی ئەمەریکادابوو لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا.بەلاّم سەرکردەکانی شۆرشی کوردی لە باشوری کوردوستان هەوڵیان دا بە وەرگرتنی پشتیوانی بۆ دەسکەوتنی ئۆتۆنۆمی لە لایەن واشنتۆنەوە, لە بارودۆخێکی فرەجەمسەری جیهاندا و(جەنگی سارد) لە هاوکێشەی سیاسەتی نێودەوڵەتی (کۆشکی سپیدا) وە پەیوەندی کورد لە گەڵ ئەمریکادا لە چوارچێوە گوێرایەڵی بەرژەوەندی لەگەڵ وڵاتە هاوپەیمانەکانی (عێراق ,ئێران,تورکیا).بەلاّم ئەو کارەی ئەمریکا فاکتەرێکی سەرەکیبوو بۆ گۆرانکاری لە چارەنوسی سیاسی لە کوردوستانی عێراقدا.

<u>یەکەمین قۆناغ:</u> گۆرانکاری بریتیبوو لە ئۆپیراسیۆنی سەربازی ئەمریکا دژی بە صەدام حسین کاتێك کە چوە ناو کوەیتەوە لە 1991 **دا. شکست هێنانی صەدام لە کوەیت هەلێکی گەورەبوو کە بۆ کوردەکان ڕەخسا کە ئۆتۆنۆمی لە**

کوردوستان دروست بکەن. لەبەرواری 1991 دا ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا بۆیەکەم جار بەراشکاوی لایەنگری مافی ڕەوای کورد بوون لە عێراق بۆ خۆبەڕێوەبردنی.

دووەم قۆناغ: **هێرشبردنی ئەمەریکا بۆ سەر عێراق لە 2003 دا کە ئە نجامەدا ڕژێمی صەدام حسین لە عێراق ڕوخاێندرا ئەم قۆناغە وەرچەرخاوەیی بوو بۆ کورد کە ڕۆڵی هاوپەیمانی بینی لەگەڵ ئەمەریکیەکاندا بینی لە عێراق وە بەتاییەتی هاریکاری سەرکردە کوردەکان کە ڕۆڵێکی گرنگیان هەبوو لە پێکهێنانی عێراقێکی تازە , وە بونیاتنانەوەی وەك عێراقێکی فیدراڵی.لە بارودۆخی ئاڵۆزی سیاسیدا لەدوایی رژێمی سەدام کوردەکان بوون بە شوێنکەوتووی ئەمریکیەکان لە عێراق , دیموکراسیەتیان هەڵبژارد , ئاراستەی گەشەسەندنی ڕۆژئاوایان گرتەبەر , وە پاژگەزبوونەوە لە ئایدۆلۆژیایی ئیسلامی وە یەکەمین کەسبوونە کەپشتیوانی خۆیان بۆ ئەمەریکا و هاوپەیمانەکانی دەربڕی لە عێراقدا. بەوەرگرتنی یارمەتی,وەبوبە فەکتەرێکی گرنگ بۆ کاریگەری ئەمریکیەکان لەسەر بەغداد .وەلەهەمانکاتدا چەند کێشەیەك لە پەیوەندی دوولایانەی نێوان ئەمریکاو کوردوستانی عێراق سەرهەڵدەدات .**

یەکەم: یەکێك لەو کێشانە هەوڵ دانی کورد بۆ بەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی سەربەخۆی لەچەند کاتێکی تردا و بەچەند ئاستێکی جیاواز. لەم ماوەیەدا ئەمەریکا دژی لێکجابوونەوەی عێراق بوون بەتەواوەتی و هەنگاودانی هەولێر بۆ دەوڵەتێکی سەربەخۆ. ئەمەریکا دەیویست هەوسەنگیەك بپارێزێن لە نێوان بەرژەوندی کوردکان وپەیوەندی لەگەڵ حکومەتی بەغدادا .وە ستراتیژیترین هاوپەیمانیەتی تورکەکان بوو کە هەرگیز دژی دروست بوونی دەوڵەتی کوردی بوون لە هەرناوچەیەکدا وە لە ڕوانگەی هاوپەیمانە عەرەبەکانەوە بۆ ئەمەریکا دژی گۆارنکاری بوو لە سنورەکانی عێراقدا.

<u>دووەم:</u> یەکێك لەوکێشانەی تر بریتیبوون لەوەی کە کوردەکان ویستیان سنورەکانیان فراوانتربکەن وەك لەو سنورە فەرمیەی کە بۆیان دانرابوو, وە سنورەکانیان فراوانبکەن بەرەو ناوچە دابرێنراوەکانی کەرکووك وە بیخرێتەوە سەر سنوری کوردوستانی عێراق .ئەمریکا ویستیان ئەم کێشەیە بە دەستور چارەسەر بکات بەلام بەغداد ڕێگری کرد .

ئەوڕەخنانەی کە لە سیاسەتی ئەمەریکا دەگرێت ئەو گەندەڵیانەیە کە لەناو حکومەتی هەرێمدا هەیە, وەخراپ بەکارهێنانی دەسەلآت و پێشێل کردنی دیموکراسی. بەلآم بێجگە لەو بیرورا جیاوازانەی کە لە نێوانیاندا هەبوو کوردەکان بۆ جارێکی تر توانیان ببنە هاوپەیمانی ئەمەریکا لە شەری دژ بە داعش و سەرکەوتن بەدەست بهێنن .

گرتنە دەستی دەسەلآتی دۆناڵد ترامپ لە ئەمریکادا کە پەیوەندی نەبوو بە سیاسەتی دامەزراوەی تەقلیدی , بەلام لەم بارودۆخە دبلۆماسیەدا ئەمەریکا هیوایەکی دا بە هەولێر بۆ بیرۆکەی سەربەخۆی کوردوستانی عێراق .بەلآم هەڵوێستی واشنتۆن هەروەکو خۆی مایەوە . ئەمریکا ئە نجامەکانی ریفراندۆمی رەفزکردەوە و بە هۆی ئەوەی کە شەرعیەتی نیە وە دوایی لە هەموو لایەنە سیاسیە کوردەکان کرد کە پاشکەزبنەوە لە جیابوونەوە لە عێراق.

لەئێستادا ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تاکە دەوڵەتی دیموکراتین کە لە رۆژهەلاتی ناوەراست پشتگیری لە ئۆتۆنۆمی کورد بکەن لە عێراق .چەند فاکتەرێکی جۆراوجۆر هەن کە ئەمەریکا هەستی پێدەکات کە ببێتە شەریکی کورد بە شێوەیەکی گشتی ,کوردوستانی عێراق توانای بەرەنگاربوونەوەی هەیە بەرامبەر ئەوگروپە ئیسلامیانەی کە لایەنگری ئێرانن لە عێراقدا, وەکاریگەرن لەسەر هەموو کوردەکانی چواردەوری لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست . وە هاوپەیمانی واشنتۆنن دور لەوپەیوەندیەشلۆقانەی کە لەگەڵ تورکیا دا هەیانە .وە دەربارەی ئەو ئەوکێشانەی کە کوردوستانی عێراق لەگەڵ بەغدادا هەیەتی وە بەهێزبوونی مەرکەزیەت , وە دەست تێوەردانی ئێران لە سیاسەتی عێراق وە سەرهەڵدانی سیاسەتی دژ بە ئەمەریکا لە تورکیا ئەمە هاوپەیمانی کورد لەگەڵ ئەمەریکادا پتەودەکات, وە ئەمەش هەلیکی باشە بۆ پارێزگاری دەستکەوتە ئابووری و سیاسیەکان و گەشەی دیموکراسیەت.

<u>**هاوکاریکردنی رێکخراوە نێودەوڵەتیەکان بۆ کوردوستانی عێراق:**</u>

لەم بەشەدا باس لە "پەیوەندی کوردوستانی عێراق لەگەڵ رێکخراوە نێودەوڵەتیەکان " پەیوەندی کوردوستانی عێراق لەگەڵ رێکخراوی نەتەوە یکگرتوەکانی (یونسکۆ و یونسێف) و رێکخراوی مافی مرۆڤ وە ئەو رێکخراوانەی کە پشتگیری گەشەی ئابوری و هاوکاری ئەو ولآتانە دەکەن کە پێویستیان بە پشتگیری جیهانی هەیە .

لەبەر ئەوەی کوردوستای عێراق دەوڵەتێکی سەربەخۆ نیە ناتوانێت راستەوخۆ پەیوەندی بە ڕێکخراوەکانەوە بەکات و نوێنەرو هەبێت. ئارەزوی کوردوستانی عێراق بۆ سەربەخۆییون چالاکی سیاسی راستەقینەی خۆی دەردەبرێت کە ئەمەش کارێکی رەفز پێکراوە لە لایەن کەمینەکانی تری لە عێراق وە هەتا ئێستە ئەم بەربەستانە هۆکارن بۆ نەگەیشتن بە چارەسەری کێشە سەرەکیەکان .

وە لە هەمان کاتدا حکومەتی هەرێم بەشێوەیەکی ئاکتیڤ یارمەتی نێراوەکانی نەتەوە یکگرتوەکان دەدات لە پرسی مافی مرۆڤ و هاوکاری یونیسکۆ و ڕێکخراوی پارێزگاری مندالآن بە شێوەیەکی گشتی .وە کارە ئەرێنیەکانی ڕێکخراوی نێودەوڵەتی بەرگری مافی کاریگەری هەبوو لەسەر دۆخی مافی مرۆڤ لە کوردوستانی عێراق.

دەرنجامی بەشی 3

دوای هەرسهێنای ڕژێمی (صەدام حسێن) وە داگیرکردنی عێراق لە لایەن هاوپەیمانی نێودەوڵەتیەوە , ئۆتۆنۆمی کورد شێوازێکی ڕێکخراوی سیاسی دەوڵەتی لەخۆ دەگرێت, وە لە کیانی فێدرالی حکومەتی هەرێم پەیوەندیەکی نێودەوڵەتی تایبەت بەخۆی هەیە. وە لە بارۆدۆخی ناسەقامگیری و لە نەبویی یاسایی سەروەرو وە ئەو هەڵوێستە عێراق دژ بە کوردوستانی عێراق هەییوە بۆبەهۆی ئەوەی کە هەولێر ڤیزەی تایبەت بە حکومەتی هەرێم دەربکات وە ئەم هەنگاوەش نیشانەی بە نێودەوڵەتی بوونی خۆیو وە خاسیەتی دەوڵەتی سەربەخۆی خۆیەوە دەبینێت .

لە سیستەمی پەیوەندیەکانی کوردوستانی عێراق,لەدوای 2003 دا چەند پەیوەندیەکی دوو لایانەی ستراتیژی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان دروست دەبێـت لەگەڵ دەوڵەتە دراوسێکانی وەك کۆماری ئیسلامی ئێران و کۆماری تورکیا. ئەم پەیوەندیە چەند خاسیەتێکی جیاوازو لە یەکچوی تێدایە .

گرنگترین خاسیەتی هاوتایان ئەوەیە کە ڕێژەیەکی زۆر لە کەمینەی کورد هەن لە ناوچەکانیاندا. وە هەریەك لە ئەنقەرە و تاران بە دەهان ساڵ سیاسەتی دورخستنەوەیان دژ بە کورد بەکارهێناوە , وە دانیشتوانی کوردەکان ڕووبەڕوی قەلاچۆکردنی کولتوری و سیاسی بوونەتەوە, وە بە زەبری هێز شۆڕشەکانی بزوتنەوەی ڕزگاری خوازیان

لەناوبردوە .هەروەك بەرپرسانی تورکا , بەرپرسانی ئێران کوردەکانی عێراق بون بە مەترسی لەسەر بەرژەوەندی دەوڵەتەکانیان و وە چالاکبونەوەی جولانەوەی بزوتنەی رزگاری خوازی کوردەکان لە ناو ولأتەکانیان .

لەمرۆدا تاکە ولأت کە پشتگریی لە سەربەخۆی کوردوستانی عێراق بکات ئیسرائیلە . هەڵوێستی دەوڵەتی ئیسرائیل بریتیە لە لایەنگری کورد کە بەدرێژایی مێژوو هاوپەیمانیان لەگەڵدا بە ستون دژ بە گەورەترین دەوژمنی ئیسرائیل ئەوەش کە رژێمی پێشوی عێراق بوو (صەدام حسین).

روسیایی فیدراڵیش یەکێکن لەو دەوڵەتە زلهێزانەی جیهان کەپەیوەندیەکی ستراتیژی بەهێزیان هەیە لەگەڵ کوردوستانی عێراق لە بوارەکانی ئابووری و کولتوریی و مرۆییدا .

وە دوور لە ولأتە ناوچەیەکان ئەمەریکا بەیەکێك کاریگەرترین ولأت دادەنرێت بۆ پەیوەندیەکان و چارەنوسسازی کوردوستانی عێراق وە توانیویێتی پارێزگاری لە دەوڵەتی سیاسی کوردی بکات وە لە هەمان کاتدا کوردەکان شان بەشانی ئەمەریکا وەك هاوپەیمانێك دەجەنگێن هەروەك لە شەری نێوان عێراق و ئەمریکا, شەری دژ بە رێکخراوە تیرۆرستیەکانی قاعیدەو داعش , وە پشتگیری کردن لە بونیات نانی ئینستیتوتی دیموکراسی لە ولاتەکەدا. وە لە ڕیی پەیوەندی دولایانەی کۆشکی سپی دەیەوێت بەلانسێك لە نێوان بەرژەوەندیەکانی کورد , وە لایەنگری پەیوەندیەکی هاوپەیمانانەی نێوان بەغداد وئەنقەرە دەگرێت. وە بەشێوەیەکی کشتی واشنتۆن ئەو بە لانسە بەشێوەیەکی بەرفراوانی ئۆتۆنۆمیە نەوەك سەربەخۆی بۆ کوردەکان, لە عێراق وە کوردوستانی عێراق وەك ئینستیتوتێکی دیموکراسی لە بوارەکانی فرە ئاین و فرە نەتەوەیدا .

پوختە

لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکە پوختەی ئامانج و مەبەستی تویژینەوەکەدەخەینە ڕوو .

1. سەرەتایی مێژووی کوردوستانی عێراق, بریتیە لە ناوچەیەکی کوردی جیاواز کە چەند تاییەت مەندیەکی جیاوازی سیاسی و ئابووری کۆمەلأیەتی کولتوری تاییەت بەخۆی هەیە,هەتا کۆتایی جەنگی جیهانی.وەلەهەمان کاتدا رەهەندەی سیاسی عێراق بۆ کوردوستانی عێراق یارمەتی دەر بوە بۆ پێکهێنانی ئەجندەیەکی هاوبەش وە ئەو سیاسەتە تاییەتەی بە خەڵکی کورد کە هەییوە بۆتەهۆی ئەوەی کە پرۆژەی کوردی بە چارەسەرنەکراوەیی بمێنێتەوە. لە ناوەراستی 1940 دا یەکەمین بزوتنەوەی جولأنەنەوەی نەتەوەی کوردی لە عێراق بە سەرۆکایەتی پارتی دیموکراتی کوردوستان بوو. وە کاتێك لە ساڵی 1961 کودەتا لە عێراق بوو گۆرانکاری بەسەر ململانێکانی لەگەڵ حکومەتی بەغدادا هێنا ,هەتا پێش شۆرشی چەکداری کە بە بچڕبچڕی بەردەوام بوو تا ساڵی 1975 .
2. لە دوای گرتنەدەستی دەسەلأت لەلایەن کۆماریەکان پرسی کورد لە عێراق دوای سەرەتای 1920 . هەروەرچەرخانەیەکی نێودەوڵەتی بەخۆیەوە دینی. بەتاییەتی لە کاتی هاتنە سەر دەسەلأتی حزبی بەعس بە سەرۆکایەتی صەدام حسین کە بوە هۆی سەرکوت کردنی ئۆپۆزسێۆنە کوردەکان و بە عەرەبکردنی ناوچە کوردنشینەکان بە تەعریب کردنی دانیشتوانیان.
3. گۆرانکاری گرنگ لە چارەنوسی سیاسی کورد لە ساڵی 1991 ڕوویدا کاتێك هاوپە یمانەکانی ئەمەریکاو بەریتانیا توانیان هێزی سەربازی دژ بە صەدام حسین بەکاربهێنن و شکستی پێبهێنن لە کوەیت .کوردەکانیش وەك هاو پە یمانی ئەمەریکا توانیان عێراقێکی فیدراڵی بونیات بنێنەوە و گەرەنتی مافی سیاسیی زمانی کوردی لەدەستوری عێراقدا بچەسپێنن.
4. دوار 2003 چەند کێشەیەك لەکوردوستانی عێراق سەری هەڵدا .

یەکەم: پرۆسەی فیدرالی لەعێراق تەواونەبوو وە کوردوستانی عێراق هەتا ئەم کاتە تاکە ناوچەی فیدرالی رەسەنە, عێراق بەشێوەیەکی فەرمیی, وە کوردوستانی عێراق بە کرداری ناوچەیەکی ئۆتۆنۆمیە.

دووەم : یەکلا نەبوونە کێشەی سنوریی کوردوستانی عێراق . بەتایبەتی شاری کەرکوك کە دوڵەمەندە بە سامانی نەوتی.

سێهەم: یەکلانەبوونەوەی مافی دەستوری پێشمەرگە کە لەژێر کۆنترۆڵی حکومەتی فیدراڵی نیە وە دابین کردنی داهاتیان لە بوجەی کوردوستانی عێراق .لەدوای 2003 بەلآنسی هێز بە شێوەیەکی گشتی ناهاوسنگ بوو بۆ کورد بە تایبەتی دوای ریفراندۆمی 25ئەیلولی 2017 گۆرانکاری ئەرێنی هەبوو بۆ کورد لە عێراق .

5. پەیوەندیەکانی حکومەتی هەرێم لەگەڵ حکومەتی فیدراڵی شلۆقن لەگەڵ کێشە گشتیەکانی کوردوستانی عێراق ,ئەم کێشەیە دروست دەبێت لە چوارچێوەی سیستەمی پەیوەندی دەرەوەی ئۆتۆنۆمی کورد, ئەم کێشانە لە دوای 2003 سەری هەڵ دا.ئەم شیکاریانەی ئێمە ئەوفاکتەران و دینامیکانەی کێشەکان دەخاتە ڕوو. گرنگترین هاوپەیمانی نێودەوڵەتی کوردوستانی عێراق و ئەمەریکایە. ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لایەنگری گەشەسەندنی دیموکراسی دەکەن لە کوردوستانی عێراقدا.وە لە هەمان کاتدا سیاسەتی واشنتۆن بریتیە لە یەك پارچەی سنورەکانی عێراق.وەدابینکردنی ئۆتۆنۆمیەکی بەرفراوان بۆ کورد لەچوارچێوەی عێراق و چارەسەر کردنی پرسە هەڵپەسێنراوەکانی نێوان بەغداد وهەولێر
6. تورکیا و ئێران یەکێکن لەو ولاتە ستراتیژیانەی کە پەیوەندی گرنگیان هەیە لەگەڵ کوردوستانی عێراق. ئەنقەرە پەیوەندیەکانی لەگەڵ هەولێر بەگرنگ دەزانێت وە کاریی گەری کورد لەسەر ئۆتۆنۆمی لە عێراق وە لە هەمان کاتدا کارگەری لەسەر زۆربەی کوردەکانی ناو تورکیا.وەك تورکیا,ئێرانیش ئەیەوێت پەیوەندیەکانی لەگەڵ کوردەکانی عێراقدا باش بکات بە ئامانجی پەیوەندی بەهێزکردنی کوردەکانی ناو ئێران,دەربارەی کوردوستانی عێراق پەیوەندی لە گەڵ ئێران زۆر بەگرنگ دەزانرێت لە بوارەکانی ئابووری دا.تاکە کێشەی ئێران سەربەخۆی کوردە لە عێراق.

7. له پاڵ پەیوەندیەکانی (ئەمریکا و ئێران و تورکیا) لەگەڵ کوردوستانی عێراق, پەیوەندی مۆسکۆ و لەگەڵ کوردەکان یەکێکە لەو ئالیەتانەی کە کارگەرن لە سەر دۆخی سیاسیی رۆژهەلاتی ناوەراست.

8. پەیوەندی دوولایەنی نێوان حکومەتی هەرێم و یەکێتی ئەوروپا لە چوارچێوەی هاریکاری ئابووری و مرۆییە , بە شێوەیەکی گشتی کوردوستانی عێراق مامەڵە دەکات وەکو حکومەتێکی نیمچە سەربەخۆ و دەتوانێت لە سیستەمی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکاندا گەشەبکات .وە گرنگترین ئەو پەیوەندیانەی کە هەیەتی برتین لە پەیوەندنی نێوان ئەمەریکا ,تورکیا , ئێران .

9. کوردوستانی عێراق تاکەناوچەیە کە ئازادیەکی سەربەخۆی سیاسی و هێزێکی چەکداری تایبەت بە خۆی هەیە, وە پەیوەندی دەرەوەی بەندە لەسەر بنەمایی بەرژەوەندی ئۆتۆنۆمی کوردی. لەم کاتەدا ئەو سنورە زۆرەی کە دابراون لەیەکتر هەڵی بونیاتدانی یەکگرتنی نەتەوەی کوردی زەحمەت کردوە.لە ئێستادا کوردوستانی عێراق وەك دەوڵەتێکی سەربەخۆی تەواو دورە لە راستی سیاسیەوە,وە هەموو دەوڵەتە کاریگەریەکانی رۆژهەلاتی ناوەراست بێجگە لە ئیسرایل,بەرژەوندیان هەیە لەوەی کە عێراق بە یەك پارچەی بمێنێتەوە,وە لایەنگری کورد دەکەن لە چوارچێوەی عێراق .

لیستی ئەو بلاّوكراوانەی كەلە كۆڤارە زانستیەكانی ئۆكرانیا بلاّوكراونەتەوە

1. **ئاسۆ ئاراز قادر ,یوری مەرۆز. كوردوستانی عێراق :تایبە تمەندی پێگەی سیاسی و یاسایی و پەیوەندی دوولایانەی لەگەڵ حكومەتی مەركەزیدا // كۆڤاری زانستی زانكۆی لڤۆڤی پەیوەندەیە نێودەوڵەتیەكان** . **ژمارەی** -42.-2017.-**ل**.98-105.

Кадір Асо Араз, Юрій Мороз. Іракський Курдистан: особливості політико-правового статусу та взаємовідносини з центральною владою // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». – № 42. – 2017. – С. 98–105.

2. **ئاسۆ ئاراز قادر. پەیوەندی نێوان كۆماری توركیا و كوردوستانی عێراق دوای** 2003 **:.فاكتەرە ستراتیژیەكان و گرنگترین كێشەی نێوانیان // // كۆڤاری زانستی زانكۆی لڤۆڤی پەیوەندەیە نێودەوڵەتیەكان** .-**ژمارەی** 44.-2018.-**ل**. 135-146.

Кадір Асо Араз. Взаємини Іракського Курдистану із Турецькою Республікою після 2003 р.: чинники стратегічного зближення та основні протиріччя // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». – № 44. – 2018. – С. 135–146.

3. **ئاسۆ ئاراز قادر . پەیوەندی نێوان كوردوستانی عێراق و كۆماری ئیسلامی ئێران : ئابووری ,سیاسی ,چەمكی ئایدۆلۆژی // // كۆڤاری زانستی زانكۆی ئوژگەرەد پەیوەندەیە نێودەوڵەتیەكان**.-**ژمارەی** 15.-2018.-**ل**.57-63.

Кадір Асо Араз. Відносини Іракського Курдистану з Ісламською Республікою Іран: політичний, економічний та ідеологічний аспекти // Регіональні студії. – № 15. – Ужгород, 2018. – С. 57–63.

4. **ئاسۆ ئاراز قادر پەیوەندیەکانی نێوان کوردوستانی عێراق و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە** 1991 – 2000 **:گرنگترین ئەو فاکتەر و پەیوەندی و ناکۆکی نێوانیان // کۆڤاری زانستی زانکۆی لڤۆڤی پەیوەندەیە نێودەوڵەتیەکان .-ژمارەی** 46. –2019.-**ل**.137–151.

Кадір Асо Араз. Відносини Іракського Курдистану з США у 1990 – 2000-х рр: чинники співпраці та основні протиріччя // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». – № 46. – 2019. – С. 137–151.

5. **ئاسۆ ئاراز قادر .سێکتەری نەوت وغازی کوردوستانی عێراق و عێراق وە پێووانەی نێودەوڵەتی // کۆڤاری زانستی مێژووی کێشەی سیاسی هاوچەرخ لە جیهاندا :زانکۆی نەتەوەی چیرنۆڤتسی** 2019. **ژمارە**.39.**ل**.58–67.

ئەو وتارانەی کە لە دەرەوەی ئۆکرانیا بلاّوکراونەتەوە

1. **ئاسۆ ئارازقادر . نەوت وستراتیژیای ئاسایشی نەتەوەی لە عێراق // زانکۆی کەرکوك. کۆڤاری زانستی کۆلێژ یاساو زانستە سیاسیەکان**.-2017.-**ل**.273–303./.issue20/part2 2226–4582.

Кадір Асо Араз. Нафта і стратегія національної безпеки в Іраку (арабською мовою) // Kirkuk University. Journal of college of law for legal and political science. – 01/02/2017. – С. 273–303. /Issn. 2226 – 4582

ئەو بلاَوكراوانەی كە ستایش كراون لە كۆنفراسەكاندا

1. **ئاسۆ ئاراز قادر ,مەڕۆز یوری میخایلۆڤیچ. عێراق دوای داعش: داهاتووی ئابووری عێراق// بلاوكراوەی كۆنفرانسی نێودەوڵەتی خوێندكاران و خوێندكاری دكتۆرا ل.**223 . **بەرگی دووەم زانكۆی نەتەوەی دۆنێتسك ڤاسیلی ستوس**.2016.-**ل**.67-68.

Qadir Aso Araz, Moroz Y. M. Iraq after ISIS: The future of Iraqi economy // Праці XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале зростання». – 223 Том 2. – Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2016. – С. 67–68.

2. **ئاسۆ ئاراز قادر . بەراوردی نێوان تایبە تمەندی ناسنامەی نەتەوەی كورد لەگەل ئۆكرانیدا لە هەلومرجی جەنگی دژ بە تیرۆریزم //كۆنفرانسی زانستی . بە بۆنەی** 25 **ساڵ یادی سەربەخۆی ئۆكرانیا . زانكۆی نەتەوەی دۆنێتسك .ڤاسیلی ستوس** 2016 .-**ل**.73.75.

Кадир Асо Араз. Сравнительная характеристика национальной идентичности курдов и украинцев в условиях войны с террористами // Всеукраїнська наукова інтернет-конференція. До 25-річчя незалежності України. Травневі студії. Історія, політологія, міжнародні відносини. Збірник тез. 20 травня 2016 р. – Вінниця, 2016. – С. 73–75.

3. **ئاسۆ ئاراز قادر . تایبە تمەندی پێگەی كوردوستانی عێراق لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەكاندا // كۆنفرانسی زانستی پەیوەندیە نێو دەوڵەتیەكان // زانكۆی لڤۆڤی پەیوەندەیە نێودەوڵەتیەكان** 2018.-**ل**.78

Асо Араз Кадір. Особливості міжнародно-політичного статусу Іракського Курдистану // Програма звітної наукової конференції університету за 2017 р. Секція міжнародних відносин. Підсекція міжнародних відносин і дипломатичної служби. – Львів, 2018. – С. 78.

4.**ئاسۆ ئاراز قادر .ئۆتۆنۆمی کورد لەسیستەمی دەسەلاتی عێراقدا :چمکی سیاسی و یاسایی // لە کۆنفرانسی زانستی نێودەوڵەتی " کێشێەی گەشەسەندنی بەڕێوەبردنی گشتی لە ئۆکرانیا" لڤۆڤ** .2019.-**ل**.113-116.

Кадір Асо Араз. Курдська автономія в Іраку у системі державної влади країни: правовий та політичний аспекти // Науково-практична конференція за міжнародною участю «Проблеми розвитку публічного управління в Україні». Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю. – Львів, ЛРІДУ НАДУ, 11 – 12 квітня 2019 р. – С. 113–116.

5. **ئاسۆ ئاراز قادر . پەیوەندی نێوان ئۆکرانیاو ئۆتۆنۆمی کورد لە عێراق :چمکی سیاسی و ئابووری// کۆنفرانسی نێودەوڵەتی " داهێنانی تەکنەلۆژیا لە گەشەسەندنی کۆمەڵگەی هاوچەرخدا" زانکۆی پۆلیتەکنیکی لڤۆڤ** .2019. **ل**.308-311.

Кадір Асо Араз. Відносини України із Курдською автономією в Іраку: політичний та економічний аспекти // Міжнародна конференція «Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства». – Львів, ІППТ НУ «Львівська політехніка», 18 – 19 квітня 2019 р. – С. 308–311.

یاداشت نامه

پوختە

ئاسۆ ئارازقادر. کوردوستانی عێراق لە سیستەمی هاوچەرخی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان

لێکۆڵینەوەی دکتۆراکە لە بواری :23.00.04**.کێشەی سیاسی سیستەمی نێودەوڵەتی و گەشەی جیهانی.**

زانکۆیی نیشتمانی لڤۆڤی ئیڤان فرانکۆ. – لڤۆڤ, 2020 .

ئەم لێکۆڵینەوەیە باس لە ڕۆڵ و پێگەی کوردوستانی عێراق دەکات لە سیستەمی هاوچەرخی پەیوەندیەنێودەوڵەتیەکاند, وە گرنگترین ئەو فاکتەرانە دەخاتەڕوو کە پەیوەندی هەیە بە گەشەسەندنی ئۆتۆنۆمی کورد لە عێراق وە گرنگترین هاوبەشەکانی لە دەرەوەو وە ئەوپەیوەندیەی کە حکومەتی هەرێم هەیەتی لەگەڵ حکومەتی مەرکەزیدا .

لەم کارەدا باس لە ڕووداوە گرنگەکانی کێشەی کورد لە عێراق دەکات بە درێژای مێژوو وە بە تاییەتی چەمکی نێودەوڵەتی. وە شیکاری بۆ پێگەی حکومەتی هەرێم کراوە لە ڕووی یاسای فیدراڵی , وەگرنگترین ئەو کێشانەی کە لەسەر ناوچە سنوریەکان و لە بواری ئاسایش و سەرچاوە سروشتیەکانی نەوت وغاز .

وەئەو پێگەیەی کە کوردوستانی عێراق بۆی دروست بووە کەبوەبە بابەتێکی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان . وە باس لە گرنگترین ئەو پەیوەندیانەی کە حکومەتی هەرێم لەگەڵ ئەمریکادا هەیەتی , وەگرنگترین تاییەتمەندیەکانی پەیوەندی کوردوستانی عێراق لەگەڵ کاریگەرترین ولآتە ناوچەیەکانی وەك :کۆمارییی ئیسلامی ئێران و کۆماری تورکیا, وە پەیوەندی بەهێزی کوردوستانی عێراق لە گەڵ ڕێکخراوە جیهانیەکاندا .

زاراوەکان کە بەکارهاتوون:کوردوستان, پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان,عێراق,ڕۆژهەلآتی ناوەڕاست,جولآنەوەی نەتەوەی کوردی ,فیدراڵی ,ئۆتۆنۆمی.

ANNOTATION

Qadir Aso Araz. Iraqi Kurdistan in the system of modern international relation. – As manuscript.

The dissertation for getting degree of the candidate of political science by the specialty 23.00.04 – Ivan Franko National University of Lviv. 2020.

The dissertation highlights the place and the role of the Iraqi Kurdistan in the system of modern international relations, identifies the main factors of the development of relations between the Kurds autonomy in Iraq and its main foreign partners in their connections with the relations of the Kurdistan Region with the central government of Iraq.

The work is the first in Ukraine to generalize the study of a holistic complex of political relationships of the Kurdistan Region of Iraq in the interconnection of it international and internal components.

The thesis highlights the historical roots of the Kurdish problem in Iraq, including its international aspects. The specifics of the legal status of the Kurdistan Region as a member of the federation have been analyzed, and it has been demonstrated that the federal structure in Iraq is now only on the paper, and the Kurdish region de facto has broad autonomy. The thesis defines the main contradictions between the authorities of the autonomy and the central government, in particular as to territorial delineation, in the field of security and on the issue of hydrocarbons. It is stated that real relationships between Erbil and Baghdad lay largely beyond the constitutional procedures.

An important component of the research topic is the relations of Iraqi Kurdistan with the neighboring countries of the region. Among them, a special place is occupied by relations with the Republic of Turkey and the Islamic Republic of Iran, from the economic and military-political point of view, the most influential actors in regional politics.

In general, among the neighboring countries of the Kurdistan Region, Turkey has perhaps the most influence on it. Certain aspects of the problem of relations between Iraqi Kurdistan and Ankara are explored in the dissertation. The author showed a wide range of various issues of international relations in Turkey. In particular, an analysis of the general principles and features of the foreign policy of the Turkish Republic at the beginning of the 21st century, in the context of which Ankara's strategy for Iraqi Kurdistan was also formed.

Relationship of Iraqi Kurdistan and the Islamic Republic of Iran has also become the subject of study in the thesis. In particular, a multifaceted general analysis of the place of Iraqi Kurdistan in Tehran's foreign policy calculations was determined. The main factors that guide Iran's policy towards Kurdish autonomy have been identified, the main of which is considered the fears of the Iranian Islamist leadership related to the Kurdish movement in Iran. It is also noted the deep penetration of the Iranians into all sectors of Iraq's domestic policy, their influence on the Shiite community in this country.

It is shown that the special of the Iraqi Kurdistan made it de facto the subject of modern international relations. Against the backdrop of historical retrospective, the peculiarities of relations between the Kurdish and its main foreign partner, the USA, are highlighted. It is shown that it was the United States that played a decisive role in gaining the autonomous status of the Kurdish region of Iraq, contributing to the Iraqi Kurdistan’s choice of the democratic benchmarks. It is

also proved that the United States are now not interested in the independence of the Iraqi Kurdistan, consistently supporting the territorial integrity of Iraq and the autonomous status of its Kurdish region.

The dissertation outlines the main characteristics of the relations between the Kurdistan Region and influential regional states, Turkey and Iran, as well as other countries and associates of states. In their context, the influence of the Kurdish problem in Iraqi Kurdistan neighbor countries is shown. It is proved that the international political behavior of the Iraqi Kurdistan is primarily determined by its own interests, rather than the overall Kurdish perspective, as well as influenced by the differences between the main Kurdish parties. The features of Iraqi Kurdistan contacts with international organizations, in particular, in the humanitarian field, are outlined.

Today for Iraqi Kurdistan independence is beyond the horizon of real political perspectives, taking into account that almost all foreign partners of Iraqi Kurds support territorial integrity of Iraq and Kurdistan autonomous status. Political future of Iraqi Kurdistan would be determined by international development in Middle East, especially US attitude to the Kurds problem. At the same time, Iraqi Kurds attitude to their state connections with Iraq would depend upon Iraq progress in its efforts to overcome corruption, to provide stable economic development and to find mutual understanding between different political forces and ethno-confessional groups in the country.

Key words: Iraqi Kurdistan, international relations, Iraq, middle east, Kurdish national movement, federation, autonomy.

АНОТАЦІЯ

Кадір Асо Араз. Іракський Курдистан у системі сучасних міжнародних відносин. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04. – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2020.

У дисертації висвітлено місце та роль Іракського Курдистану у системі сучасних міжнародних відносин, визначено основні чинники розвитку взаємин курдської автономії в Іраку з її основними зарубіжними партнерами та їхній взаємозв'язок із відносинами Регіону Курдистан з центральною владою Іраку.

У роботі висвітлено історичні витоки курдської проблеми в Іраку, у тому числі в її міжнародних аспектах. Проаналізовано специфіку правового становища Регіону Курдистан як суб'єкта федерації, основні протиріччя між владою автономії та центральним урядом, зокрема, щодо територіального розмежування, у сфері безпеки та у питанні видобутку вуглеводнів.

Показано, що особливий статус Іракського Курдистану зробив його де-факто суб'єктом сучасних міжнародних відносин. Висвітлено особливості відносин курдської автономії з її головним зарубіжним партнером – США, визначено основні характеристики взаємин Регіону Курдистан з впливовими регіональними державами – Туреччиною та Іраном, а також іншими країнами

та об’єднаннями держав. Окреслено особливості відносин Іракського Курдистану з міжнародними організаціями.

АННОТАЦИЯ

Кадир Асо Араз. Иракский Курдистан в системе современных международных отношений. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23. 00.04. – политические проблемы международных систем и глобального развития. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2020.

В диссертации освещается место и роль Иракского Курдистана в системе современных международных отношений, определены основные факторы развития отношений курдской автономии в Ираке с ее основными зарубежными партнерами в их взаимосвязи с отношениями Региона Курдистан с центральной властью Ирака.

В работе показаны исторические истоки курдской проблемы в Ираке, в том числе в ее международных аспектах. Проанализирована специфика правового положения региона Курдистан как субъекта федерации, основные противоречия между властями автономии и центральным правительством, в частности, в отношении территориального размежевания, в сферах безопасности, а также добычи углеводородов.

Показано, что особый статус Иракского Курдистана сделал его де-факто субъектом современных международных отношений. Освещаются особенности взаимодействия курдской автономии с ее главным зарубежным партнером – США, определены основные характеристики взаимоотношений

Региона Курдистан с влиятельными региональными государствами – Турцией и Ираном, а также другими странами и объединениями государств. Определены особенности отношений Иракского Курдистана с международными организациями.